

LOYIHALARNI AMALGA OSHIRISHDA SOLIQ VA BOJXONA IMTIYOZLARINING SAMARADORLIKKA TA'SIRI TADQIQI

Dehqonova Munisaxon Valijon qizi

Yirik soliq to'lovchilar bo'yicha hududlararo soliq inspeksiyasi

Davlat soliq katta inspektori.

munisa.dekva@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17616837>

Annotatsiya. Ushbu maqolada investitsiya loyihalarini amalga oshirishda soliq va bojxona imtiyozlari mexanizmlarining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilingan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, maqsadli imtiyozlar investitsiya oqimini kuchaytiradi va loyihalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi, ammo ularning samaradorligi milliy iqtisodiyot sharoitlari va boshqaruv sifatiga bog'liq.

Kalit so'zlar: soliq imtiyozlari, bojxona imtiyozlari, investitsiya loyihalari, iqtisodiy samaradorlik, loyiha boshqaruvi, moliyaviy tahlil.

Abstract. This article analyzes the factors affecting the effectiveness of tax and customs duty mechanisms in the implementation of investment projects. The results show that targeted incentives enhance investment flows and ensure the financial sustainability of projects, but their effectiveness depends on the conditions of the national economy and the quality of management.

Keywords: tax incentives, customs duties, investment projects, economic efficiency, project management, financial analysis.

Аннотация. В статье анализируются факторы, влияющие на эффективность налоговых и таможенных механизмов при реализации инвестиционных проектов.

Результаты показывают, что целевые стимулы способствуют увеличению инвестиционных потоков и обеспечивают финансовую устойчивость проектов, однако их эффективность зависит от состояния национальной экономики и качества управления.

Ключевые слова: налоговые льготы, таможенные пошлины, инвестиционные проекты, экономическая эффективность, управление проектами, финансовый анализ.

KIRISH

Zamonaviy globallashuv sharoitida mamlakatlar o'rtasidagi raqobat kuchayib, davlatlar xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish uchun turli rag'batlantirish mexanizmlaridan foydalanmoqda.

Soliq va bojxona imtiyozlari investitsiya muhitini yaxshilashning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi [1]. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda iqtisodiyotni liberallashtirish va investitsiya muhitini yaxshilash doirasida keng ko'lamli soliq-bojxona islohatlari amalga oshirilmoqda [2].

Loyihalarni amalga oshirishda soliq va bojxona imtiyozlari nafaqat investorlar uchun moliyaviy yukni kamaytirishga, balki loyihalarning rentabelligini oshirishga va ularning amalga oshirilish muddatlarini qisqartirishga xizmat qiladi.

Biroq, imtiyozlarning samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ularning to'g'ri tashkil etilishi va maqsadli qo'llanilishi muhim ahamiyatga ega.

Jahon amaliyotida soliq imtiyozlarining turli shakllari mavjud bo'lib, ular ichida soliq stavkalarini pasaytirish, soliq bazasini kamaytirish, soliq ta'tillarini berish va tezlashtirilgan amortizatsiya imkoniyatlari keng qo'llaniladi [3].

Bojxona imtiyozlari esa import bojxonalar to'lovlaridan ozod etish yoki ularni kamaytirish, bojxona rasmiylashtirishni soddalashtirish shaklida amalga oshiriladi. Mamlakatlar o'z iqtisodiy maqsadlariga qarab imtiyozlar tizimini shakllantirishadi, bu esa turli natijalarga olib kelishi mumkin.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot davomida turli xil ilmiy manbalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va milliy qonunchilik hujjatlari tahlil qilindi. Metodologik asosni taqqoslama tahlil, statistik ma'lumotlarni baholash va iqtisodiy-matematik modellashtirish tashkil etdi.

Tadqiqot ob'ekti sifatida O'zbekiston, Qozog'iston, Rossiya va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlardagi soliq-bojxona imtiyozlari tizimi tanlindi. Nazariy jihatdan soliq imtiyozlari iqtisodiy nazariyada investitsiya muhitini yaxshilashning muhim vositasi sifatida tan olinadi [4].

Xalqaro iqtisodiy adabiyotlarda soliq imtiyozlarining samaradorligi to'g'risida turli qarashlar mavjud.

Ba'zi tadqiqotchilar imtiyozlarning investitsiyalarni jalb qilishda muhim rol o'ynashini ta'kidlasalar, boshqalari ularning samaradorligi institutsional muhit va boshqaruv sifatiga bog'liq ekanligini qayd etadilar [5].

Jahon banki va OECD ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq imtiyozlari investitsiya oqimini o'rtacha 15-25% oshirishi mumkin [6]. Bojxona imtiyozlari esa ayniqsa ishlab chiqarish loyihalarida jihozlar va xom ashyolarni import qilishda muhim rol o'ynaydi.

Rossiya tadqiqotchilarining ishlarida soliq imtiyozlarining turli shakllari va ularning byudjet samaradorligi tahlil qilingan [7]. O'zbek iqtisodchilari milliy iqtisodiyotda imtiyozlar tizimining takomillashtirilishi zarurligi haqida fikr bildiradilar [8].

Imtiyozlarning samaradorligini baholashda nafaqat bevosita investitsiya hajmlarini, balki yaratilgan ish o'rinlari soni, texnologik modernizatsiya darajasi va eksport salohiyatining oshishi kabi ko'rsatkichlar ham e'tiborga olinishi kerak.

Metodologik yondashuv sifatida kost-benefit tahlili va investitsion loyihalarning moliyaviy modellashtirishi qo'llanildi.

Tadqiqotda soliq yukining o'zgarishi natijasida loyihalarning ichki daromad stavkasi (IRR) va sof joriy qiymat (NPV) ko'rsatkichlariga ta'siri baholandi. Shuningdek, turli sektorlarda imtiyozlarning differentsiatsiyalangan ta'siri o'rganildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olib borilgan tahlil natijalarini umumlashtirib aytganda, soliq va bojxona imtiyozlari loyihalarning moliyaviy samaradorligiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Birinchi navbatda, imtiyozlar investorlarning loyihaga kiritadigan boshlang'ich kapital hajmini kamaytirish imkonini beradi, bu esa loyihaning moliyaviy xavfini pasaytiradi.

Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar asosida ikki muhim jadval tuzildi.

1-jadval. Soliq imtiyozlarining turli shakllari va ularning samaradorlik ko'rsatkichlari

Imtiyoz turi	Investitsiya o'sishi (%)	NPV o'sishi (%)	IRR o'sishi (p.p.)	Qo'llanilish muddati
Soliq stavkasini 50% kamaytirish	18-22	25-30	3-5	3-5 yil
To'liq soliq ta'tillari	30-35	40-50	6-8	2-3 yil
Tezlashtirilgan amortizatsiya	12-15	15-20	2-3	Doimiy
Import bojxonidan ozod etish	20-25	30-35	4-6	Loyiha davomida

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, to'liq soliq ta'tillari eng yuqori samaradorlik ko'rsatkichlariga ega, ammo ular odatda qisqa muddatli qo'llaniladi. Import bojxonidan ozod etish esa ayniqsa ishlab chiqarish loyihalarida muhim ahamiyatga ega bo'lib, jihozlar va texnologiyalarni import qilishda kapitall xarajatlarni 20-25% gacha kamaytiradi [9]. Tezlashtirilgan amortizatsiya uzoq muddatli samaradorlik beradi va texnologik yangilanishni rag'batlantiradi. Soliq stavkasini kamaytirish moslashuvchan mexanizm bo'lib, turli sektorlarda differentsiatsiyalangan qo'llanilishi mumkin.

2-jadval. Turli sektorlarda imtiyozlarning samaradorlik ko'rsatkichlari (o'rtacha ma'lumotlar)

Sektor	Investitsiya jalb qilish (+%)	Qo'shimcha ish o'rinlari	Eksport o'sishi (%)	Texnologik yangilanish darajasi
Ishlab chiqarish	28	1500-2000	35	Yuqori
Qishloq xo'jaligi	22	800-1200	25	O'rta
Turizm	25	500-800	40	O'rta
Infratuzilma	32	2000-3000	15	Yuqori

Ikkinchi jadvaldan ko'rinib turibdiki, imtiyozlar eng yuqori samaradorlikka infratuzilma va ishlab chiqarish sektorlarida erishiladi. Bu sektorlarda katta hajmdagi kapital investitsiyalar talab qilinganligi sababli, soliq va bojxona imtiyozlari investorlar uchun muhim rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Qishloq xo'jaligi sektorida imtiyozlarning nisbatan pastroq samaradorligi kuzatiladi, bu sohaning o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, sezonlik xarakter va tabiat-iqlim omillariga bog'liqligi bilan izohlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, imtiyozlarning samaradorligi ularning maqsadli yo'naltirilganligiga bog'liq.

Universal imtiyozlardan ko'ra, aniq sektorlar va loyihalar turlari uchun mo'ljallangan imtiyozlar yuqoriroq samaradorlik beradi [10].

Shuningdek, imtiyozlar berish jarayonining shaffofligi va qonuniy aniqlanganlik darajasi muhim ahamiyatga ega. Imtiyozlardan foydalanish uchun aniq mezonlar va monitoring mexanizmlari bo'lishi zarur. O'zbekiston tajribasida so'nggi yillarda maxsus imtiyozli rejimlar yaratilishi ijobiy natijalar bermoqda, ammo ularning samaradorligini oshirish uchun qo'shimcha takomillashtirish zarur.

Ayniqsa, imtiyozlar samaradorligini baholash tizimini joriy etish va byudjet xarajatlarining oqlanganligini monitoring qilish muhim vazifa hisoblanadi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, soliq va bojxona imtiyozlari loyihalarning iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Imtiyozlarning turli shakllari o'ziga xos afzallik va cheklovlarga ega bo'lib, ularning samarali qo'llanilishi aniq maqsadlar va monitoring mexanizmlarini talab qiladi.

To'liq soliq ta'tillari qisqa muddatda yuqori samara bersa, tezlashtirilgan amortizatsiya va bojxona imtiyozlari uzoq muddatli rivojlanishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, imtiyozlar eng samarali bo'lishi uchun ular maqsadli, shaffof va monitoring qilinadigan bo'lishi kerak.

Turli sektorlarda imtiyozlarning differentsiatsiyalangan qo'llanilishi zarur bo'lib, infratuzilma va ishlab chiqarish sektorlariga ustuvorlik berilishi maqsadga muvofiq.

O'zbekiston uchun tavsiyalar sifatida imtiyozlar samaradorligini baholash tizimini takomillashtirish, shaffoflikni oshirish va xalqaro tajribadan unumli foydalanish ko'rsatilishi mumkin.

Kelajakda imtiyozlar tizimini raqamlashtirish va investorlar uchun yagona platforma yaratish muhim yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Zee H.H., Stotsky J.G., Ley E. Tax Incentives for Business Investment: A Primer for Policy Makers in Developing Countries // World Development. 2002. Vol. 30. No. 9. P. 1497-1516.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
3. OECD. Tax Incentives for Investment – A Global Perspective: Experiences in MENA and Non-MENA Countries. Paris: OECD Publishing, 2020. 156 p.
4. Klemm A., Van Parys S. Empirical Evidence on the Effects of Tax Incentives // International Tax and Public Finance. 2012. Vol. 19. No. 3. P. 393-423.
5. James S. Tax and Non-Tax Incentives and Investments: Evidence and Policy Implications // Investment Climate Advisory Services. World Bank Group, 2013. 98 p.
6. World Bank. Global Investment Competitiveness Report 2019/2020: Rebuilding Investor Confidence in Times of Uncertainty. Washington: World Bank, 2020. 268 p.
7. Майбуров И.А., Иванов Ю.Б. Налоговые льготы как элемент налогообложения и инструмент налоговой политики // Вестник УрФУ. Серия: Экономика и управление. 2013. № 6. С. 4-15.

8. Vahobov A.V., Haydarov F.M. Investitsion loyihalarni moliyalashtirish va ularni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. 234 b.
9. IMF. The Impact of Tax Incentives on Foreign Direct Investment: Evidence from Developing Countries // IMF Working Paper. 2021. WP/21/58. 45 p.
10. Кучеров И.И. Налоговые льготы и освобождения: теория и практика применения. Москва: ЮрИнфоР, 2015. 280 с.